

GTAMP 10.17.21

**ЗАҢДЫ ТҮЛҒАЛАРҒА ЖАУАПКЕРШІЛІК БЕЛГІЛЕУ:
«ҚАРСЫ» ЖӘНЕ «ҚОЛДАУШЫ» КӨЗҚАРАС**

Е.И. ИСИБАЕВА [0000-0001-6727-2201]

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

e-mail: isibaeva.liza@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада заңды тұлғаларға құқықтық жауапкершілік белгілеудің қарсы және қолдаушылық көзқарастары туралы айтылған. Мемлекетіміздің қылмыстық заңнамасында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институтының болмауы, бұл проблема біздің елімізде жоқ, тек шетелдік заң шығарушыға ғана тән дегенді білдірмейді. Себебі, ҚР Қылмыстық кодексі жобасының бірінде біздің елде де заңды тұлғаға жаза қолдану туралы ұсыныс енгізілген-тін. Алайда, біздің елімізде заңды тұлға жасайтын іс-әрекеттері үшін заңды жауаптылықта болу керек дегенде заң шығарушылар әлі күнге дейін бір пікірге келе алмауда. Заңдық жауапкершілік құқық жүйесінің ажырамас элементі болып табылатындығын, әлеуметтік және құқықтық реттеу жүйесіне органикалық түрде қосылғанын, адамдардың, ұжымдық құрылымдар мен мемлекеттердің заңды мінез-құлқын қамтамасыз етуге бағытталғанын және осы негізгі мақсатты орындау үшін ол мемлекеттік мәжбүрлеу құралдарымен жабдықталғанын негізге алған жөн. Жоғарыда айтылғандардан заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту біздің елімізде өте даулы және күрделі мәселе екенін аңғаруға болады. Бұл аталмыш институтты енгізуді барлық дамыған елдер мойындап, заңды тұлғаны қылмыстық құқық субъектісі ретінде тану дұрыс қана емес, оны қылмыстың субъектісі ретінде тану қажеттілігі де – бұл келе жатқан уақыттың суранысын, дамушы қоғамның мүддесі үшін жасалуы керек жәйт екендігін мойындауымыз қажет.

Түйін сөздер: заңды тұлға, қылмыстық жауаптылық, кінә, жеке тұлға, субъекті, азаматтық –құқықтық, жауапкершілік.

Кіріспе. Заңды жауапкершілік – бұл әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі, сондықтан субъектінің мінез-құлқын оның әлеуметтік маңыздылығы призмасы арқылы бағалай отырып, оны әлеуметтік зиянды да, әлеуметтік пайдалы да деп тануға болады. Осыған сүйене отырып, құқықтық зерттеулерде құқықтық жауапкершілікті позитивті деп түсінуге көзқарас қалыптасты, ол субъектінің заңды мінез-құлықта көрсетілген құқықтық талаптарды орындауынан тұрады. Позитивті жауапкершілік перспективті, яғни, болашақ мінез-құлық үшін жауапкершілік ретінде, оның нәтижесі субъектілердің заңды мінез-құлқында көрінеді. Ғылыми ортада қарсылық тудырмайтын дәстүрлі-бұл заңды жауапкершілікті мемлекеттің ретроспективті сипаттағы субъектінің заңсыз мінез-құлқына теріс реакциясы ретінде анықтау, өйткені ол қазірдің өзінде жасалған құқық бұзушылық үшін пайда болады. Позитивті құқықтық жауапкершілік тұжырымдамасының қарсыластары жауапкершілікті тек ретроспективті деп қарау керек деп санайды, өйткені заңды жауапкершілік, ол пайда болғаннан бастап, әрқашан өткенге, заңсыз әрекет үшін жауапкершілік болды. Ғылыми

пікірлер де, практиканың мүдделері де құқық бұзушылықтың салдары ретінде заңды жауапкершілікке көзқарасты қайта қарауға негіз бермейді. Позитивті құқықтық жауапкершіліктің болуын жақтаушылардың пікірінше, "заңды мінез-құлықтағы құқық субъектілерінің жауапкершілігін мойындау және ғылыми айналымға оң жауапкершілік санатын енгізу жауапкершілік теориясын байытады". Оң құқықтық жауапкершіліктің ғылыми тұжырымдамасы өткен ғасырдың 50-60-шы жылдарында отандық заңгерлердің даму объектісі болды. Заңдық жауапкершілік құқық жүйесінің ажырамас элементі болып табылатындығын, әлеуметтік және құқықтық реттеу жүйесіне органикалық түрде қосылғанын, адамдардың, ұжымдық құрылымдар мен мемлекеттердің заңды мінез-құлқын қамтамасыз етуге бағытталғанын және осы негізгі мақсатты орындау үшін ол мемлекеттік мәжбүрлеу құралдарымен жабдықталғанын негізге алған жөн. Сонымен қатар, мәжбүрлеу құқық субъектісінің мінез - құлқын ынталандырудың жалғыз факторынан алыс екені анық-мұнда өзара әрекеттесетін сыртқы және ішкі реттеушілердің күрделі әлемі жұмыс істейді

Әдістері: Заң ғылымы оның ішінде азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу салалары заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарта отырып біз оны бір немесе бірнеше нақты жеке адамдардың – басшылардың әрекеті үшін қылмыстық жауапқа тартылады. Жеке тұлға да, заңды тұлға да абстракция, ал, құқық (азматтық, қылмыстық) осы тұлғаның құрылуына жәрдемдесетін қалып деген тұрғыдан қарасақ әлеуметтік пен нарықтық экономика жағдайында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылықтан тыс қалуы бәрінен бұрын қылмыстық заңның кемшілігі екендігін мойындағанымыз абзал. Бұл мақаланың теориялық әдіснамалық негіздерін формальды заңды әдіс негізінде заң түсініктерін, олардың белгілерін құқықтық жағынан зерттеудің жалпы ғылыми әдістерінің жиынтығымен қа анықтауға құқықтық ережелердің мазмұнын түсіндіруге және талдауға тән теориялық заңдылықтарды негіздеп құрайды. Қарастырылып отырған мәселенің деректік базасын құқықтық нормативті актілер мен осы тақырып төңірегінде басып шығарылған Отандық теория ғылымындағы ғылыми еңбектер мен ғылыми әдебиеттер жатады.

Құқықтық жауапкершілік ұғымы заңда бар және нақты мазмұны бар. Заңды міндеттер орындалуы керек және олар көбінесе оларға саналы түрде қарау арқылы, ал кейбір жағдайларда мәжбүрлеу арқылы орындалады. Бұл аксиомалық ережелер ұзақ уақыт бойы әртүрлі нұсқаларда ғылыми және танымал әдебиеттерде көрініс тапқан.

Жауапкершілік ұғымы бұрыннан белгілі заңды категорияларды біріктіреді. Заңды жауапкершілікті жүзеге асырудың ерікті нысаны «міндет», «заңды мінез-құлық», «көтермелеу», «жауапкершілікті сезіну», «міндеттерге ерікті көзқарас» ұғымдарында жойылмайды. Біріншіден, заңды міндет-тиісті немесе талап етілетін мінез-құлықтың түрі мен

өлшемі. Міндеттің негізі заңды түрде бекітілген қажеттілік болып табылады. Бір міндет барлық жауапкершілікті тұтастай сипаттай алмайды. Ол өзінің негізінсіз өмір сүре алмайды – құқықтық норма, бірақ құқықтық норма оны толығымен бұзбайды және ерікті жауапкершілік ұғымын сарқылмайды. Өз статикасында, болашақ моделі түрінде тиісті түрде (заңды түрде) әрекет ету міндеті жауапты мінез-құлық пен заңды жауапкершілікті сипаттайды, бірақ оларға қатысты болмайды.

Құқықтық норманың өзі заңды жауапкершіліктің негізі болып табылады. Екіншіден, заңды міндет, барлық құқықтар сияқты, ең алдымен саналы және ерікті мінез-құлыққа арналған. Адамның іс-әрекетін жауапты немесе құқық бұзушы ретінде бағалау үшін оған жауапкершілік пен ерікті көзқарас туралы білу қажет. Бұл хабардарлық оң психикалық көзқарас арқылы көрінеді, бірақ оған азайтылмайды, өйткені оң көзқарас нақты заңды мінез-құлықта анықталуы керек. Міндет, жауапкершілік, позитивті психикалық көзқарас сезімі-жауапкершіліктің өзі емес, бұл заңды және жауапты мінез-құлықтың субъективті жағы. «Субъективті жағы объективті негізсіз, заңды жауапкершіліктің статикалық көрінісінсіз мүмкін емес. Заңды жауапкершілік міндеттермен бірдей емес, өйткені бұл міндет саналы, ерікті заңды мінез – құлықта-жауапкершіліктің сыртқы көрінісінде жүзеге асырылады»[1]. Ерікті жауапкершілік динамикасы заңды міндет іске асырылған сәттен басталады.

Жауапты субъект қатысушысы болып табылатын құқықтық қатынастар құқықтық норма негізінде пайда болады және жұмыс істейді. Заңды мінез-құлық реттеуші құқықтық қатынастар аясында жүзеге асырылады. Кез-келген құқықтық қатынастардағыдай, субъектінің міндеттері сөзсіз тиісті заңмен бірге жүреді. Оң заңды жауапкершілік мемлекеттік-мәжбүрлеу сипатынан айырылған. Позитивті жауапкершілікті жақтаушы Н.И.Матузов атап өткендей, «позитивті жауапкершілік, жағымсыздан айырмашылығы, уақытша емес және мәжбүрлі емес, бірақ адамның қазіргі және болашақтағы мінез-құлқы үшін, өзінің заңды міндеттері мен азаматтық борышын дұрыс орындағаны үшін тұрақты, ерікті және терең саналы жауапкершілігі»[1].

Позитивті жауапкершілікті орындауға мемлекеттік мәжбүрлеу механизмін қолдану мүмкіндігі толығымен қабылданбайды, өйткені адамның заңды мінез-құлқымен оны мемлекеттік мәжбүрлеуге ұшырату мүмкін емес.

Құқықтың жария салаларындағы (қылмыстық, әкімшілік) заңдық жауапкершілік субъектінің мінез-құлқы мемлекеттің еркіне сыртқы жағынан бағынған кезде ғана іске асырылуы мүмкін, бұл оның азаматтық құқықта ерікті түрде (залалды ерікті түрде өтеу, тұрақсыздық айыбын төлеу) іске асырылуын жоққа шығармайды. Ерікті іске асыру азаматтық-құқықтық жауапкершілікті негізгі біліктілік белгісі - мемлекеттік мәжбүрлеу мүмкіндігінің құқықтық жауапкершілігінің бір түрі ретінде айырмайды, өйткені мәжбүрлеудің

мақсаты «құқықтық жүйеде туындайтын ауытқуларды жою, оны заңсыз жағдайда қалыпты жағдайға келтіру, заңдылықты бұзатын адамдарға әсер ету» болып табылады» [2]. Осылайша, мемлекеттік мәжбүрлеуді қолдану мүмкіндігі заңды жауапкершіліктің міндетті белгісі болып табылады және одан айырылған жауапкершілік заңды деп таныла алмайды[3].

Заңды жауапкершілік құқық бұзушылыққа жауап ретінде туындайды және оның орындалуы заң нормаларын қолдануға негізделген. Н.И.Матузов позитивті жауапкершілік жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің элементтерінің бірі деп санайды және мұндай мәртебенің болуы адамның өз міндеттерін тиісті түрде орындау қажеттілігін талап етеді.

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі-мемлекеттегі тұлғалардың заңды түрде бекітілген ережесі. Ол құқық бұзушылық үшін субъектінің жауапкершілігін белгілейтін құқық нормаларымен анықталады, бірақ ішкі нормативтік бекіту құқығында оң жауапкершілік болмайды.

Оң жауапкершіліктің пайда болуы арнайы мемлекеттік-құқықтық мәртебеге ие болу фактісімен байланысты. Арнайы мәртебеге ие болу субъектіге тиісті нормативтік құқықтық актімен арнайы құзыреттің (өкілеттіктердің) жүктелуін білдіреді, бұл оған және арнайы қызметтік міндеттердің жүктелуіне байланысты. Ұсынылған тәсілмен оң жауапкершілік өз іс-әрекетінде таңдалады және тек арнайы мәртебесі бар арнайы уәкілетті субъектілерге ғана қолданылады, алайда заңды жауапкершілікті қолдану адамның арнайы мәртебесінің болуына немесе болмауына байланысты және барлығының заң алдындағы теңдігі принципіне қайшы келмейді.

Айта кету керек, оң жауапкершіліктің көрінісі ретінде заңды мінез-құлықты кез-келген құқық субъектілері өздерінің әлеуметтік мәртебесі мен кәсіби ерекшеліктеріне қарамастан жүзеге асырады.

Бастапқы ұстанымды позитивті жауапкершіліктің тағы бір жақтаушысы А.С.Бондарев қолдайды, оның пікірінше, «құқықтық жауапкершілік» - бұл құқық субъектісінің құқықтық қасиеті (сапасы), ол өзінің мәртебелік құқықтық міндеттерін білуінде, құқықтық өмір процесінде олардың нақты пайда болу сәтін тану қабілетінде, өз құндылықтары мен әлеуметтік мүдделерін түсіну, оң эмоционалды-сенсорлық бағалау және олардың заңды мінез-құлқында ерікті түрде жүзеге асырылуы.

Құқық субъектісінің жоғалуымен оның заңды жауапкершілігі де жоғалады. Заңды тұлға заңды меншік, тұлғаның сапасы ретінде қарастырылады және оның құқықтық қатынастарға қатысуының алғышарттарының бірі болып табылады[4]. Теориялық тұрғыдан критерийлер нақты анықталмайды, оң жауапкершіліктің ықпалына түсетін субъектілерді анықтауға мүмкіндік беретін ережелер көзделуге тиіс. А.С.Бондаревтің пікірінше, заңды оң жауапкершілік белгілі бір міндет болып табылады.

Осыған байланысты кез-келген құқықтық міндеттердің пайда болуы адамның қоғамдағы әлеуметтік мәртебесіне емес, құқықтық норманың болуына, заңды фактілердің басталуына және құқықтық қатынастарға енуіне байланысты екенін атап өткен жөн[5].

С.А.Носковтың көзқарасы бойынша оң құқықтық жауапкершіліктің дамуы заң нормасындағы ережелерді түсінумен байланысты, бұл субъектінің заңды мінез-құлқына әкеледі. Мұндай ұстаным келесі негіздер бойынша сенімсіз болып көрінеді:

біріншіден, құқықтық рецепттердің мағынасын түсіну үшін адам белгілі бір жасқа, психикалық даму деңгейіне және, әдетте, арнайы білімге ие болуы керек, сондықтан оң жауапкершілік құқықтық мағынасын түсіне алғандарға ғана қолданылады;

екіншіден, практикалық тұрғыдан алғанда, субъектінің заңды мінез-құлқының негізін құрайтын нақты себептерді анықтау және мұндай мінез-құлықты тек оң жауапкершілікті жүзеге асырудың салдарына негізсіз жатқызу қиын.

Сонымен қатар, заңды мінез-құлық құқықтық нормалардың мағынасын түсінбеу және заңды сақтауға деген қалыптасқан сенімділік нәтижесі болып табылатын жағдайды жоққа шығаруға болмайды, бірақ ерекше жағдайлардың жиынтығы, ішкі борыш сезімі, біреумен қарым-қатынасты бұзғысы келмеуі.

Жоғарыда айтылғандардан заңды мінез-құлық әрқашан субъектінің құқықтық нормалардың мағынасын түсінуінің нәтижесі емес, оның қалауы немесе заңның әрпіне сәйкес қатаң әрекет ету қажеттілігі туралы хабардар болуы мүмкін деп қорытынды жасауға болады.

Заңды мінез-құлық дегеніміз-әртүрлі әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық құралдардың (оның ішінде теріс құқықтық жауапкершіліктің басталу қаупі), сондай-ақ сыртқы (объективті) және ішкі (субъективті) сипаттағы факторлардың нәтижесі, бұл бізді заңды мінез-құлықты субъектінің оң заңды жауапкершілік көтеруінің ерекше салдары деп тану мүмкіндігінен айырады.

Кез-келген заңды жауапкершілікті қолдану субъектінің оның ықпал ету шараларын қабылдауын білдіреді. Құқықтық ынталандыру-бұл заңды жауапкершілік емес, құқық субъектісінің оң мінез-құлқын заңды мақұлдау шарасы. Құқықтық жауапкершілік шарасы әрдайым құқық бұзушы үшін жағымсыз салдарларды тудырады, ал құқықтық ынталандыру қолайлы, оң нәтижелердің басталуын білдіреді[6].

Заңды ынталандыру-бұл адамның оң мінез-құлқының салдары, бірақ жауапкершілік шарасы емес, бірақ мұндай көтермелеу субъектіні заңды мінез-құлыққа итермелейтінін жоққа шығаруға болмайды, осылайша белгілі бір дәрежеде оның құқық бұзушылыққа жол бермейді.

Зерттеу нәтижелері. Құқық нормасы мен оң жауапкершіліктің өзара байланысын аша отырып, А.С. Бондарев «құқық субъектісінің оң құқықтық міндеті құқықтың реттеушілік нормасымен белгіленеді, оның мазмұнын ол таниды, түсінеді, оның талаптарын эмоционалды

түрде оң қабылдайды, нәтижесінде оларды өзінің заңды мінез-құлқында ерікті түрде жүзеге асырады» деп атап өтті.

Құқықтық құбылыс ретінде жауапкершілік құқықтық қатынастармен байланысты, оның аясында ол жүзеге асырылады және құқықтық қатынастардан тыс өмір сүре алмайды. Д.А. Липинский және Р.А. Хачатуров позитивті құқықтық жауапкершілік оның нормативті және жалпыға бірдей міндеттілігін анықтайтын құқықтық нормаларға негізделген, мемлекеттік сенімділікпен, көтермелеумен немесе мәжбүрлеумен қамтамасыз етілген, реттеуші құқықтық қатынастарда жүзеге асырылады деп санайды.

Айтылған ұстаным кейбір сын - ескертпелерді талап етеді. Реттеуші және қорғаныс қатынастарының мазмұны мен мақсаты әртүрлі, ал заңды жауапкершілік тек қана қорғаныс қатынастарында мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдана отырып қамтамасыз етілуі және жүзеге асырылуы мүмкін.

Бір қарағанда, бұл қарама-қайшылықтар А.П.Чирковтың пікірінше, ретроспективті жауапкершілік бірдей оң жауапкершілік болып табылады, бірақ тек мәжбүрлеу жағдайында бұл бірдей міндет, бірақ мәжбүрлеу. Бірақ қоғамдық қатынастардың субъектілері құқықтық ережелердің талаптарына сәйкес оларды оң жауапкершілікке әсер етпестен сақтауға міндетті, әйтпесе олар заңды жауапкершілікке тартылады.

Ұсынылған тәсілмен оң және теріс жауапкершіліктің шекаралары бұлдыр болады, өйткені мәжбүрлеу-кез-келген жауапкершіліктің сапасы, ал заңды мінез-құлық ерікті түрде орындалады, бұл мәжбүрлеуді болдырмайды[7].

В. М. Лазарев оң жауапкершілік реттеуші емес, жалпы қорғау құқықтық қатынастарында жүзеге асырылады деп санайды және оны іске асырудың басталуы тиісті құқықтық нормалардың гипотезаларында қарастырылған өмірлік жағдайлардың басталу сәті болып табылады.

Осылайша, оң жауапкершілікті жақтаушылар қорғаныс қатынастары олардың түріне байланысты екі түрдегі - оң және теріс жауапкершіліктің басталуына әкеледі деп санайды.

Мұнда бірнеше түсініктеме беру керек. Құқықтық қатынастар құқық нормаларын қолданғаннан кейін ғана болады, құқықтық қатынастардан тыс ешқандай құқықтық реттеу мүмкін емес. Құқық нормасын қабылдауды құқықтық қатынастардың пайда болуына себеп болатын заңды факт деп тануға болмайды. Норманы қабылдау құзыретті орган белгілеудің нормативтік алғышарты ғана болып табылады.

Талдау: Заңды жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдана отырып, жәбірленуші мен құқық бұзушы арасындағы құқықтық байланыстың оң жауапкершілігін жақтаушылар атап өткендей, тек қорғау құқықтық қатынастарында ғана қамтамасыз етілуі

және жүзеге асырылуы мүмкін. Тиісті заңды факт болмаса, заңнан құқықтар да, міндеттер де туындауы мүмкін емес.

Заң шығарушының жауапкершілік туралы нормаларды қолдануы болмаған кезде оларды белгілеуі құқықтық қатынастардың туындауын талап етпейтін құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге құқықтық ықпал (превентивті) көрсетеді. Құқық бұзушылықсыз жауапкершілік туралы нормалар қандай да бір қатынастарды тікелей реттей алмайды, олардың құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін алдын-ала мәні бар.

Осы ұсынған жауапкершілікті құқықтық қатынастар теориясына экстраполяциялау жалпы құқықтық қатынастар заң ғылымының жалпыға бірдей танылған ережелеріне сәйкес келуі керек дегенді білдіреді, оған сәйкес кез келген құқықтық қатынас субъект құрамы мен мазмұнымен сипатталады.

Осы тәсілге байланысты пайда болған жалпы құқықтық қатынастар екеуінде де болмайды, өйткені жалпы құқықтық қатынастардың субъектілері дерексіз және олар кез-келген адам бола алады. Мұндай құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтары мен міндеттері нақтыланбаған және оның мазмұны кез келген жауапкершіліктің жалпы сипаттамасымен ғана ұсынылған-оның пайда болуының салдары.

Оң заңды жауапкершілікті жақтаушылар оны қоғамдық мүдделерді сақтау қажеттілігінен туындаған адамның әлеуметтік міндеттерін дұрыс белсенді және саналы түрде орындауы ретінде қарастырады. Жауапкершіліктің өзі жеке тұлғаны бағалаудың өлшемі болып табылады және ол қоғамда қабылданған моральдық-құқықтық қатынастарға бағыну арқылы заңды түрде әрекет ету қажеттілігін түсінуден тұрады.

Бұл тәсілмен оң жауапкершілік туралы емес, қоғамдағы құқықтық құбылыстарға көзқарасты білдіретін, құқықтық сананы қалыптастыратын құқықтық көзқарастар, идеялар, моральдық нұсқаулықтар, идеялар мен нанымдардың арнайы жүйесі туралы айту орынды.

Ғылыми басылымдардың беттерінде құқықтық жауапкершіліктің басталуымен оң және теріс жауапкершілікті біріктіру қажеттілігі туралы пікір айтылды.

Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, теріс және оң жауапкершілікті заңды жауапкершіліктің басталуымен біріктіру негізсіз болып көрінеді. Құқықтық жауапкершіліктің құрамдас бөлігі ретінде оң жауапкершіліктің бар екенін мойындау заңның барлық құқықтық белгілері оң болуы керек дегенді білдіреді. Оң жауапкершілік оны заңды жауапкершілік құрылымына қосуға мүмкіндік беретін қажетті құқықтық қасиеттерге ие емес. Құқықтық сананың оң жауапкершілігін мойындау заңды (оң жауапкершілік) және заңсыз (теріс жауапкершілік) әрекет ететін субъект заңды жауапкершіліктің ықпалында болатындығын білдіреді. Құқықтық жауапкершілік генетикалық байланысы жоқ және бір категориялық аппаратқа жатпайтын екі антагонистік элементті қамтуы мүмкін емес.

Сонымен, заңды сақтау қажеттілігі оң жауапкершіліктің болуынан туындайтын міндет емес, кез-келген құқық субъектісіне бағытталған құқық жүйесінің жалпы хабарламасы. Құқықтық нормаларды сақтау қажеттілігін «оң жауапкершілік» еңбегінің қатарына жатқызу негізсіз, өйткені заңды мінез-құлық құқықтық, саяси, идеологиялық, ұйымдастырушылық сипаттағы құралдарды қолдану нәтижесі болып табылады және ол қоғамдағы құқықтық мәдениеттің деңгейін көрсетеді, құқықтық кепілдіктермен және құқықтық қорғау құралдарымен қамтамасыз етіледі, қолайлы экономикалық жағдайлар жасалады, әлеуметтік институттардың дамуы мен нығаюы ынталандырылады.

«Оң жауапкершілікті» жауапкершілікпен қарау, парыздың санасы, адамның өз іс-әрекетінің мәні мен мағынасын түсінуі ретінде философиялық түсінуге тартылатын сияқты. Позитивті жауапкершілік заңды мағынада жауапкершілік емес, жеке адамның мінез-құлқының негізін құрайтын моральдық нұсқаулықтардың белгілі бір жиынтығының көрінісі, басқаша айтқанда, заңды мінез-құлықтың ішкі реттеушісі. Заңды жауапкершіліктің оң жауапкершілігін мойындау үшін оны құқықтық құбылыс ретінде сипаттайтын белгілер болуы керек. Оң жауапкершілік кез-келген заңды жауапкершілік сияқты мемлекеттік мәжбүрлеуге емес, заңды, әлеуметтік пайдалы мінез-құлық қажеттілігіне деген ішкі сенімге негізделген. Бұл жеке тұлғаның қоғамның әлеуметтік пайдалы қажеттіліктеріне ерікті түрде жауап беруінің нәтижесі және құқықтық ықпал ету жазықтығынан тыс жатыр.

Нәтижелері: Заңды жауапкершілік заңда белгіленген жас-ерік өлшемдеріне сәйкес келетін субъектілерге жүгінсе, яғни, адресатқа ие және нақты адамға қатысты қолданылады, онда оң жауапкершілік шексіз және барлығына және әрқайсысына созылады, бұл оған тартылған субъектіні жекелендіру сияқты жауапкершілік сапасына қайшы келеді. Онсыз жауапкершілікті жүзеге асыру мүмкін емес құқық қолдану нақты құқықтық қатынастар аясында, мемлекет белгілеген іс жүргізу нысандарында жүзеге асырылады, дербестендірілген құқық қолдану актісі шығарылады, бұл да оң жауапкершілікке тән емес.

Заңды жауапкершілік қатаң әсер ету мерзіміне, пайда болу мен тоқтатудың заңды анықталған сәттеріне ие. Оң жауапкершілік құқық нормасын қабылдаған сәттен бастап туындайды және құқық бұзушылық жасалғанға дейін, заң күші жоғалғанға дейін немесе субъект қайтыс болғанға дейін қолданылады.

Егер заңды жауапкершіліктің пайда болуы әрқашан заң тұрғысынан қатал мінез-құлыққа жауап береді. Позитивті жауапкершілік заңды мағынада жауапкершілік емес, жеке адамның мінез-құлқына негізделген моральдық нұсқаулықтардың белгілі бір жиынтығының көрінісі болып табылады.

Адамның ерікті әрекеттерімен байланысты оң жауапкершіліктің басталуы адамның мінез-құлқына байланысты емес. Заңды жауапкершілік құқық бұзушылыққа негізделген, ал оң

жауапкершілік заңды мінез - құлыққа негізделген, яғни кез-келген заңды жауапкершілік шеңберінен шығады. Осылайша, пайда болған сәтте де, аяқталған сәтте де заңды және оң жауапкершілік бірдей емес. Алайда олар бір-бірімен тығыз байланысты.

Қоғамда, адамдар тобында тәртіпті қамтамасыз ету әр түрлі қаражат есебінен жүзеге асырылады, олардың арасында ерекше орын заңға жатады. Құқықтық жауапкершілік құқықтық тәртіпті тек құқықтарды қорғау механизмінің ғана емес, сонымен қатар реттеуші құралдардың көмегімен де қамтамасыз етеді. Құқық нормаларының болуы және субъектінің мемлекеттік мәжбүрлеу механизмін қолданумен байланысты теріс салдарлардың туындау мүмкіндігін түсінуі субъектіні табиғи түрде ынталандырады және оны заңды мінез-құлыққа бағыттайды.

Осылайша, теріс және оң жауапкершілікті заңды жауапкершіліктің бір «шарына» байланыстыру әрекеттері мүмкін емес. Құқықтық жауапкершіліктің мазмұнына оң элементті қосу оның бүкіл мәнін бұрмалайды және оның мазмұнын бұлдыратады, оны жай ғана девальвациялайды. Заңды жауапкершілік-бұл таза құқықтық құбылыс, сондықтан оған теориялық, әдіснамалық, институционалдық тұрғыдан бөтен элементті қосу - оң жауапкершілік - негізсіз болып көрінеді.

Теориялық құрылым ретінде оң жауапкершілік оны жалпы философиялық тұрғыдан тануға және одан әрі зерттеуге құқылы, бірақ заңды жауапкершілік ретінде емес. Оны құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету үшін сөзсіз теориялық және практикалық маңызы бар заңды мінез-құлықты реттеушілерге жатқызу керек.

Алайда, мемлекет пен қоғам мүшелері мақұлдаған заңды мінез-құлық оң жауапкершіліктің көрінісі емес, субъектінің құқықтық санасының жоғары деңгейінің нәтижесі. Бұл адамның моральдық-этикалық идеяларымен, оның құқықтық білімі мен сенімдерімен, құқықтық жауапкершіліктің алдын-алу әрекетімен бірге құқықтық мәдениеттің деңгейімен байланысты.

Позитивті жауапкершілікті заңды жауапкершілік ретінде емес заңды мінез-құлыққа сендіру және ынталандыру құралы ретінде қарастырған жөн. Оң жауапкершілік тек қоғамда қабылданған моральдық нормалармен қамтамасыз етіледі. Ол құқықтық категориялар мен құбылыстарға жүгінбейді, бірақ қоғам, мемлекет және өзі алдындағы міндет, жауапкершілік туралы түсінік ретінде көрінеді. Оң жауапкершілік адамның еркіндігімен, мінез-құлық жолын таңдауға, өз іс-әрекеттерінің бағытын дербес анықтауға мүмкіндік береді. Жауапкершілік-шынайы бостандықтың шарты. Шынында да, еркін адам өз бостандығына жету үшін өзінің мінез-құлқын әлеуметтік талаптармен үнемі қадағалап отыруы керек, яғни жауапкершілікпен әрекет етуі керек. Еркіндік осылайша қажеттілік пен еркін таңдау туралы білімге негізделген саналы және жауапты әрекетке айналады. Мақсат пен оған жетудің құралдарын еркін таңдау,

әрекет етудің еркін шешімі, осылайша, тиісті субъектілердің жауапкершілігін білдіреді. Шексіз бостандық, жауапкершіліксіздік, керісінше-озбырлыққа айналады.

Жауапкершілікті адамның қоғам мен басқа адамдар алдындағы өз парызын білуі ретінде түсіндіретін көзқарастар философиялық және жалпы әлеуметтік-саяси әдебиеттерде өте кең таралған. Әрине, бұл аспект азаматтар мен лауазымды тұлғалардың өз міндеттерін дұрыс орындауын қамтамасыз ететін қуатты фактор болып табылады.

Алайда, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде оң жауапкершілікке берілген мән, оның барлық айқын артықшылықтары, біздің ойымызша, тым асыра айтылған. Күнделікті өмірде ар-ождан мен парызды басшылыққа алатын адамдар аз. Сананың икемділігі көпшілікке ең қатал моральдық принциптерден бас тартуға және белгілі бір жағдайларда заңға қайшы әрекет етуге мүмкіндік береді. Сондықтан, мемлекеттік басқарудағы заңдылық режимін сақтау үшін құқық бұзушыларға әсер етудің маңызды тетіктері қажет. Бұл құрал жеке заңды жауапкершілік болып табылады.

Сонымен, біріншіден, заңды жауапкершілік-бұл мемлекеттік мәжбүрлеудің бір түрі, ал егер кінәлі болса - құқық бұзушыны мемлекеттік айыптау.

Екіншіден, ол құқық бұзушылыққа жол берген адамдарға ғана қолданылады.

Үшіншіден, оны тек уәкілетті мемлекеттік және басқа органдар қолдана алады.

Төртіншіден, құқық бұзушылардың жауапкершілігі оларға заңда көзделген ықпал ету шараларын қолданудан көрінеді.

Бесінші белгі ретінде кейбір авторлар құқық бұзушының әрекетін (әрекетсіздігін) қоғамдық айыптау деп атайды.

Жауапкершілік-бұл мәжбүрлеу арқылы орындалатын міндет. Міндеттеме орындалуы немесе орындалмауы мүмкін. Бірақ жауапкершілік пайда болған кезде, яғни мәжбүрлеу аппараты іске қосылған кезде, жауапты адамның таңдауы болмайды - ол іске асырылатын міндеттің мазмұнын құрайтын әрекеттерді орындай алмайды немесе олардан бас тарта алмайды.

Өз кезегінде, заңды жауапкершілік әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі ретінде, ал қылмыстық жауапкершілік – заңды істің ерекше жағдайы ретінде қарастырылады.

Егер ретроспективті қылмыстық жауапкершіліктің мәні қылмыс жасаған адамды мемлекеттік соттауда, оның өзін де, өзі жасаған әрекетін де бағалауда болса, онда жаза және басқа да қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары – сот мемлекет атынан қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған қылмысқа қолданатын, оған әділеттілікті қалпына келтіру, сотталушыны түзету және жаңа қылмыстардың алдын алу үшін жеке немесе мүліктік шектеулерге белгілі бір құқықтық шектеулер жүктейтін мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше шаралары.

Қылмыстық жауапкершілік, біріншіден, жазаны емес, кәмелетке толмағандарға қолданылатын тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шараларын тағайындаумен бірге жүруі мүмкін; екіншіден, шартты түрде тағайындалған жазаны қолдану; үшіншіден, тағайындалған, бірақ кейінге қалдырылған жаза. Мұндай жағдайларда «қылмыстық жауапкершілік» және «қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары» ұғымдарының сәйкес келмеуі анық.

С.А.Балашенко келесі негіздер бойынша оң жауапкершілік тұжырымдамасымен келіспейді: «оң жауапкершілік» тек жеке адамның жауапкершілігімен анықталады, ұжымдық жауапкершіліктің оң жауапкершілігі іс жүзінде қабылданбады. Позитивті жауапкершілік ұғымы дамыған социализм жылдарында, партия мен мемлекет мемлекеттің емес, адамдардың жауапкершілігін арттыруға тырысқан кезде енгізілді, сондықтан адамдардың өз міндеттерін орындауына үлкен мән беру үшін «позитивті жауапкершілік» ұғымы енгізілді. Соңғы онжылдықта «жала жабу, социалистік жүйеде болған және болған барлық нәрсені сынау» өзекті бола бастады.

Қорытынды. Қолданыстағы заңнама, халықаралық және ішкі, жауапкершілікті оның оң жағында қарастырады. БҰҰ Жарғысының 24 — бабында БҰҰ-ға мүше мемлекеттер Қауіпсіздік Кеңесіне «халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау үшін басты жауапкершілік» жүктейтіні көрсетілген. БҰҰ Жарғысының 73-бабында: «БҰҰ мүшелері халықтары әлі толық өзін-өзі басқаруға қол жеткізе алмаған аумақтарды басқару үшін жауапты болады немесе өзіне қабылдайды» делінген. 1948 жылғы 10 желтоқсандағы «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының» 29-бабында «әр адамның қоғам алдындағы міндеттері бар, онда оның жеке басының еркін және толық дамуы мүмкін».

Әдебиеттер тізімі:

1. Ибраева А.К. Құқық жүйесі және заңнаманы жүйелеу. Оқу құралы. Алматы, ҚР ПМ М.Есболатов ат. Алматы Академиясы, 2012. – 96 б.
2. Зыков Д.А., Шеслер А.В. Некоторые аспекты установления уголовной ответственности юридических лиц // Вестник Владимирского юридического института. 2017. № 1 (42). С. 108-110.
3. Иванов А.А., Эриашвили Н.Д. Юридические лица как субъекты уголовной ответственности: формирование концепции и современные проблемы // Вестник Московского университета МВД России. 2016, № 5. С. 106-109.
4. Минязева Т.Ф., Серебренникова А.В. Уголовная ответственность юридических лиц в России и Германии: К постановке проблемы // Lex Russica. 2017. № 2. С. 147-154.
5. Dressler J. Undersanding Criminal Law. Matthew Bender & Company, 2001.

6. Стромов В.Ю., Дворецкий М.Ю. Уголовная ответственность юридических лиц в отечественном законодательстве в контексте эффективности предупреждения совершения экологических правонарушений и преступлений: проблемы 249 теории и практики применения // Вестник Тамбовского государственного университета. Гуманитарные науки. Право. – 2013. - № 8(124). – С. 402-406.

7. Бытко Ю.И., Дядькин А.Л. Формула уголовной ответственности юридических лиц: история и современность. – Саратов: Саратовская государственная юридическая академия, 2012. – 400 с. 95.

Referances

1. Ibraeva A.K. (2012) Kutyk zhuyesi zhane zannamany zhuyeleu. [Legal system and systematization of legislation.] Training manual. Almaty, Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov. Almaty Academy, - 96 P. [in Kazakh].

2. Zykov D.A., Shesler A.V. (2017) Nekotorye aspekty ustanovleniya ugolovnoi otvetstvennosti uridisheskikh lits [Some aspects of establishing criminal liability of legal entities] // Bulletin of the Vladimir Law Institute. № 1 (42). pp. 108-110. [in Russian]

3. Ivanov A.A., Eriashvili N.D. (2016) Uridisheskie litsa kak subekty ugolovnoi otvetstvennosti: formirovanie kontseptsii i sovremennye problemy [Legal entities as subjects of criminal liability: formation of the concept and modern problems] // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. №. 5. pp. 106-109. [in Russian]

4. Minyazeva T.F., Serebrennikova A.V. (2017) Ugolovnaya onvetstvennost uridisheskikh lits v Rossii i Germanii: K postanovke problemy [Criminal liability of legal entities in Russia and Germany: Towards the formulation of the problem] // Lex Russica. №2. pp. 147-154. [in Russian]

5. Dressler J. Undersanding (2001) Criminal Law. Matthew Bender & Company, 2001.

6. Stromov V.Yu., Dvoretzky M.Yu. (2013) Ugolovnaya otvetstvennost uridishiskikh lits v otechestvennom zakanodatelstve v kontekste effektivnosti preduprezhdeniya soversheniya ekologicheskikh pravonarushenii I prestuplenii: problem 249 teorii I praktiki primeneniya [Criminal liability of legal entities in domestic legislation in the context of the effectiveness of preventing the commission of environmental offenses and crimes: problems 249 theory and practice of application] // Bulletin of Tambov State University. Humanities. The right. – - № 8(124). – Pp. 402-406. [in Russian]

7. Bytko Yu.I., Dyadkin A.L. (2012) Formula ugovolnoi otvetstvennosti uridishiskikh lits: istoriya i sovremennost. [The formula of criminal liability of legal entities: history and modernity]. - Saratov: Saratov State Law Academy, p. 95. [in Russian]

УСТАНОВЛЕНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДЛЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: МНЕНИЯ «ЗА» И «ПРОТИВ»

Е.И. ИСИБАЕВА

Актыбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан

e-mail: isibaeva.liza@mail.ru

В статье речь идет об установлении ответственности для юридических лиц: мнения «за» и «против». Отсутствие в уголовном законодательстве нашего государства института уголовной ответственности юридических лиц не означает, что эта проблема не существует в нашей стране, а присуща только иностранному законодателю. Так как в одном из проектов Уголовного кодекса РК в нашей стране также внесено предложение о наложении взыскания на юридическое лицо. Однако законодатели до сих пор не могут прийти к единому мнению, что в нашей стране необходимо нести юридическую ответственность за действия, совершаемые юридическим лицом. Следует исходить из того, что юридическая ответственность является неотъемлемым элементом системы права, органично включена в систему социального и правового регулирования, направлена на обеспечение правомерного поведения людей, коллективных структур и государств, и для выполнения этой основной цели она оснащена средствами государственного принуждения. Из вышеизложенного следует, что привлечение юридических лиц к уголовной ответственности является в нашей стране достаточно спорным и сложным вопросом. Следует признать, что введение данного института было признано всеми развитыми странами, и признание юридического лица субъектом уголовного права не только правильно, но и необходимо признать его субъектом преступления – это обстоятельство, которое должно быть сделано в условиях грядущего времени, развивающегося общества.

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность, вина, физическое лицо, субъект, гражданское право, ответственность.

ESTABLISHING LIABILITY FOR LEGAL ENTITIES: OPINIONS «FOR» AND «AGAINST»

E. I. ISIBAYEVA

K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

e-mail: isibaeva.liza@mail.ru

Abstract. The article deals with the establishment of responsibility for legal entities: opinions «for» and «against». The absence of the institution of criminal liability of legal entities in the criminal legislation of our state does not mean that this problem does not exist in our country, but is inherent only to a foreign legislator. Since one of the drafts

of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in our country also made a proposal to impose a penalty on a legal entity. However, legislators still cannot come to a consensus that in our country it is necessary to bear legal responsibility for actions committed by a legal entity. It should be assumed that legal responsibility is an integral element of the legal system, is organically included in the system of social and legal regulation, is aimed at ensuring the lawful behavior of people, collective structures and states, and to fulfill this main goal it is equipped with means of state coercion. It follows from the above that bringing legal entities to criminal responsibility is a rather controversial and complex issue in our country. It should be recognized that the introduction of this institution has been recognized by all developed countries, and the recognition of a legal entity as a subject of criminal law is not only correct, but it is also necessary to recognize it as a subject of crime – this is a circumstance that must be done in the conditions of the coming time, the wisdom of a developing society.

Key words: legal entity, criminal liability, guilt, individual, subject, civil law, responsibility